

Принципи соціальної держави: традиції і сучасність

Юлія Лисенко,
асистент кафедри політології і соціології
Київського національного економічного університету
ім. В. Гетьмана

У статті уточнюється сутність поняття соціальної політики, розглядаються основні підходи до його визначення, а також аналізуються основні положення теорії соціальної політики, розроблені деякими українськими і російськими мислителями, філософами, громадськими діячами, вченими.

В останні роки проблема соціальної політики опинилася в центрі теоретико-політологічних і політико-правових дискусій. Адже світова практика довела, що соціальна політика є одним з найважливіших напрямів регулювання соціально-економічних умов життєдіяльності суспільства, його розвитку загалом.

Теоретико-методологічний аналіз феномена соціальної політики та її складових містять праці українських і російських дослідників, зокрема, В. Бабкіна, Е. Гансової, О. Іванової, Е. Лібанової, А. Сіленко, В. Скуратівського, Н. Волгіна, Н. Лапіної, О. Дороніна, А. Стребкова та інших. Є. Головаха, наприклад, визначає соціальну політику як „діяльність держави по збалансованому розвитку суспільства, забезпеченню стабільності державного правління й соціального захисту населення” [1, с. 621]. Проте на сьогодні все ще не існує універсального, загальноприйнятого визначення цього поняття. Соціальна політика у її широкому розумінні – це не стільки система заходів, скільки система взаємовідносин і взаємодій між соціальними групами, суспільними прошарками, головною метою яких є людина, її соціальний захист, добробут, соціальний розвиток та соціальна безпека. Соціальну політику розглядають і як громадський інститут, діяльність якого спрямовується на забезпечення основних соціальних потреб суспільства. Водночас це ще й один із найважливіших напрямів внутрішньої політики держави, що містить у своїй основі соціальну доктрину, котра визначає стратегію і мету розвитку суспільства, а також діяльність інститутів громадянського суспільства. У своїй основі соціальна

політика – це напрям соціальної теорії, галузь наукових досліджень, а також навчальна дисципліна. І це, нарешті, система практичних заходів, спрямованих на поліпшення всіх аспектів соціальної сфери.

У перших теоретичних концепціях соціальної політики, які виникли на межі ХІХ і ХХ століть, починаючи з напрацювань створеного в німецькому місті Ейзенаху „Союзу соціальної політики”, увага акцентувалась на соціальних реформах як основному завданні цієї політики, спрямованої на поліпшення умов життя людей, запобігання революційним потрясінням. Цієї позиції дотримувалися, зокрема, такі відомі західні соціологи, як М. Вебер і В. Зомбарт. Розвиток соціальної політики у країнах Заходу був пов’язаний з переходом від державної і громадської благодійності стосовно нижчих станів населення до вироблення загальнодержавних локальних систем соціальної допомоги, оптимальний рівень розвитку якої дозволяє, на думку багатьох західних соціологів, реалізовувати ідею „держави загального благоденства” [1, с. 621]. Проте, як зазначає А. Сіленко, поняття „соціальна політика” в науковий обіг було запроваджене не у Німеччині, а у Франції теоретиком утопічного соціалізму Ш. Фур’є, який наголошував на обов’язку держави надавати своїм громадянам певні соціальні гарантії. Для цього, на думку Ш. Фур’є, держава мала монополізувати торгівлю, емісію грошей і збір податків, оскільки саме завдяки цьому могла бути реалізована ефективна соціальна політика.

Розуміння сутності соціальної політики на сучасному етапі розвитку суспільства пов’язували із завданнями економічної політики держави в цілому. Так, М. Вебер вважав, що слід підпорядковувати соціальну політику національному ідеалу й інтересу, розглядаючи її як складову економічної політики. Подібні думки висловлював і В. Зомбарт, який наголошував на тому, що до заходів соціальної політики можуть бути віднесені заходи економічної політики, спрямовані на регулювання економічної системи [2, с. 119]. Та поступово утверджувалося розуміння того, що крім власне соціальної політики соціальну орієнтацію повинна мати вся економічна політика [3, с. 75]. Отже можемо говорити про тісний взаємозв’язок політики соціальної і політики економічної при вирішенні головних проблем соціальної сфери.

Слід зазначити, що уявлення про сутність і роль соціальної політики розвивалися в концепції соціальної держави (у тісному зв’язку з економічною політикою) не тільки в західноєвропейських країнах, але й в Україні та Росії. Так, М. Туган-Барановський у праці „Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини та найближчі впливи на народне життя” (1894 р.) окреслив своє бачення державної соціальної політики, яка має спрямовуватися на подолання криз. Вчений детально розглядав вплив промислового циклу на „народне життя”, „соціальну сферу економіки”. Особливо глибоко він проаналізував проблеми безробіття і бідності та вперше у світовій науці запропонував неревольюційні шляхи подолання цих негативних явищ капіталістичного суспільства [4]. Таким

чином, соціальна політика в трактуванні М. Туган-Барановського – це можливість поєднання економічних, політичних і соціальних важелів державного регулювання суспільних відносин з метою забезпечення соціальної стабільності і добробуту всіх прошарків суспільства. Головним завданням соціальної політики М. Туган-Барановський вважав зняття соціально-політичної напруги в суспільстві, що актуально й сьогодні. На його думку, шлях людства — це насичення капіталістичних стосунків соціальним змістом. Цю тезу пізніше розвинули Р. Гароді та його прихильники, назвавши це „теорією конвергенції”. „Вростання однієї соціальної системи в іншу” здійснилося в деяких європейських країнах, забезпечивши високий життєвий рівень їх громадян та соціальну стабільність [5]. Головною заслугою М. Туган-Барановського можна вважати те, що він проаналізував шляхи подолання криз за допомогою активізації інвестиційної та соціальної політики.

Для більш глибокого розуміння сутності поняття соціальної політики цікавими є роздуми С. Булгакова, який аналізував феномен соціальної політики, поєднавши його з соціальною наукою і наукою взагалі. С. Булгаков розмірковує про науковість соціальної політики: „Соціальна політика — це нерв соціальної науки, вона володіє ключами від усіх її будівель” [4]. Соціальна політика в його уявленні має свою особливу сферу і свій об’єкт: така політика — це, насамперед, дія на соціальне тіло як ціле; це галузь наукового раціоналізму і соціологічної механізації людських відносин. Таким чином, С. Булгаков зводив соціальну політику до політики соціалістичної, як він сам її і називав. При цьому він визнавав, що не може бути єдиної системи соціальної політики. З одних і тих же наукових даних можуть впливати різні, але водночас з однаковим ступенем науковості обґрунтовані напрями соціальної політики.

Отже на межі XIX і XX століть поняття соціальної політики розвивалося в контексті поняття соціальної держави і розглядалося переважно як різновид економічної політики.

Багато тогочасних дослідників вважали, що обов’язки соціальної держави зводяться лише до проголошення соціально-економічних прав громадян на працю, відпочинок, соціальне забезпечення тощо. Але згодом утверджується розуміння того, що соціальна держава покликана вирішувати значно ширше коло питань: створювати умови для забезпечення громадян роботою, прожитковим мінімумом, сприяти збільшенню кількості дрібних і середніх власників, охороняти найману працю, піклуватися про освіту, культуру, охорону здоров’я тощо [3, с. 75].

У зв’язку з розширенням проблемного поля дослідження феномена соціальної політики постає необхідність визначити головні аспекти трактування цього поняття. О. Сергієнко, експерт з проблем соціальної політики, називає кілька підходів до встановлення дефініції „соціальна політика”, зазначаючи, що дослідники виходять з різних поглядів на її

зміст і цілі [6].

Перший підхід полягає в ототожненні соціального і суспільного, а тому соціальна політика – це суспільні дії стосовно вирішення загальносуспільних проблем. Зрозуміло, що при такому підході проблеми окремої людини, приміром, втрата роботи, хвороба, похилий вік тощо, залишаються на другому плані у порівнянні з інтересами всього суспільства.

Другий підхід ґрунтується на необхідності вирішення, перш за все, питань захисту соціально вразливих і потенційно небезпечних верств через систему державної допомоги та добродійної діяльності. Цей підхід обмежує активність державних і громадських інститутів лише щодо частини суспільства; переважна більшість („безпечні” громадяни) залишається поза увагою державних органів, однак саме в середовищі цієї більшості відбуваються основні суспільні процеси.

Третій підхід зосереджує увагу на пом'якшенні негативних наслідків індивідуальної та соціальної нерівності через систему розподільчих заходів. В його основі – податкова політика, спрямована на подолання надмірної диференціації прибутків.

Четвертий підхід передбачає дотримання принципів соціальної справедливості та соціального партнерства як основних цінностей сучасного громадянського суспільства.

П'ятий підхід виходить з необхідності регулювання, перш за все, соціально-трудоких відносин, тобто відносин праці й капіталу, найманих працівників і роботодавців; всі інші соціальні заходи будуються на цій основі.

Соціальна політика розвинених країн тією чи іншою мірою використовує усі ці підходи.

При розгляді соціальної політики як суспільної теорії і практики важливо брати до уваги всі її напрями і компоненти, не виключаючи системи пріоритетів, які формуються на певних етапах державотворення і залежать від конкретних умов та етапів розвитку.

На думку Ю. Кулагіна, соціальна політика – це суспільний феномен, що поєднує різні, багатofакторні складові – конституційно-правові, інституціональні, управлінсько-регулятивні, саморегулятивні, глобальні, національні, державні, наддержавні, громадські, гуманістичні, праксеологічні, комунікативні тощо. Це обумовлює багатоаспектність соціальної політики як суспільного явища і дає можливість визначити вузьке і широке розуміння поняття соціальної політики [8, с. 446]. У вузькому розумінні соціальна політика – це цілеспрямована діяльність, що має на меті забезпечення соціального захисту, створення умов для формування безпечного соціального середовища. Соціальна політика в цьому аспекті є комплексом заходів, спрямованих на формування соціальних стандартів, забезпечення взаємодії суб'єктів соціально-політичного життя у формуванні соціальної безпеки окремої людини і

суспільства в цілому.

У широкому розумінні соціальна політика – це система цілеспрямованої діяльності суб'єктів, яка сформувалася в суспільстві на певному етапі його розвитку. Вона здійснюється на основі певних принципів та засад і спрямовується на забезпечення оптимального функціонування і розвитку соціальних відносин.

Згідно з теперішніми загальноприйнятими вимогами, забезпечення мінімально необхідного рівня соціального захисту в Україні та підвищення рівня соціальної захищеності різних категорій населення має передбачати розв'язання трьох основних завдань: 1) формування правової культури громадян, подолання правового нігілізму, „правового екстремізму” (коли боротьба з правопорушеннями асоціюється переважно з підвищенням жорстокості покарань); подолання негативних проявів передбачає вироблення програми формування правової свідомості населення та представників влади, що включала б як елементи правової освіти, так і елементи політичної соціалізації, формування громадянської свідомості демократичного типу; 2) економічні перетворення, необхідні для забезпечення переходу від неефективної централізованої економіки до диференційованої багатокладної економічної моделі, спроможної забезпечити гнучке реагування на погіршення становища окремих соціальних верств, категорій населення; 3) вироблення програм реалізації конкретних заходів для соціального захисту населення з метою забезпечення прогресу на міжнародному, національному та регіональному рівнях у різних сферах суспільного життя [1, с. 621 - 622].

Досвід розвинутих демократій свідчить, що вироблення стандартизованої системи соціальних індикаторів, які характеризують структуру і динаміку соціальної сфери, є необхідною передумовою оцінки ефективності і коригування соціальної політики. Так, у США загальнодержавна система „Соціальні показники” включає вісім блоків, у кожному з яких представлено десятки індикаторів, виміри яких потребують узагальнення статистичних даних і проведення соціологічних досліджень на загальнонаціональному і структурно-груповому рівнях. Якщо враховувати світовий досвід і національну специфіку, то відповідна система показників в Україні може включати такі блоки: структура населення; умови праці і зайнятість; освіта і професійна підготовка; охорона здоров'я і захист довкілля; доходи і матеріальний добробут людей; забезпечення житлом; суспільна безпека; міжнаціональні відносини і права меншин; соціальне забезпечення; міграція населення; транспорт і зв'язок; громадянське суспільство і соціально-політична активність. Поєднання у цій системі статистичних і соціологічних показників дозволить вимірювати не лише об'єктивні зміни соціальної ситуації в тій чи іншій сфері соціальної політики, а й визначати ступінь їх впливу на становище людини в суспільстві, на задоволення її потреб і соціальне самопочуття.

Основним суб'єктом реалізації соціальної політики в сучасному світі є

держава. Саме вона самостійно визначає перспективи свого розвитку, але науковці виокремлюють низку проблем глобальної соціально-економічної політики. Це екологічна і соціальна орієнтація економіки, зміцнення національної і міжнародної безпеки, пріоритет моделей стійкого розвитку для всіх країн світу, що має забезпечити рівність інтересів сучасного і наступних поколінь. Економіка країни залишається основою вирішення соціальних проблем, однак роль соціальної сфери у вирішенні питань економічного розвитку постійно зростає. Національні економіки все активніше залучаються до світового господарства, що збільшує ступінь їх відкритості, змінює механізм підтримки економічної і політичної стабільності.

В процесі трансформації українського суспільства змінюється характер соціальної політики і роль держави як головного її суб'єкта. Держава відходить від монополії у цій сфері діяльності. Все більшу роль у ній відіграють недержавні підприємства та організації, громадські об'єднання і рухи. Оскільки державна соціальна політика здійснюється в багатосуб'єктному середовищі, то її зміст і мета формуються в результаті взаємодії держави з суб'єктами громадянського суспільства чи їх представниками. Хоча Україна помітно демократизується, але слід визнати, що її розвиток у цій сфері характеризується певними деформаціями, зумовленими, насамперед, млявим формуванням громадянського суспільства. Як зазначає Н. Волгін, під час переходу від тоталітарного до демократичного суспільства зберігається традиція сильної ролі держави, а формування суб'єктів громадянського суспільства на практиці не відповідає суспільним запитам. Соціальна політика за таких умов мимоволі набуває державного характеру, а ресурс її демократизації використовується мало. Що стосується державної соціальної політики, то тут використовується поняття „сильна соціальна політика”, тобто активна, повноцінна політика, за якої держава, яка прагне стати демократичною, у повному обсязі виконує свої конституційні функції щодо забезпечення прав, свобод і обов'язків громадян у соціальній сфері [7, с. 91].

Стаття 1 Конституції України визначає Україну як соціальну державу, що спонукає розглядати соціальну сферу і соціальну політику як важливий компонент державного управління. Маючи на увазі наші соціально-політичні реалії, В. Скуратівський пропонує визначити як пріоритетні такі напрями реалізації соціальної політики: 1) утвердження в суспільстві соціальної справедливості як однієї з найважливіших суспільно-правових цінностей, без чого неможливими будуть розвиток суспільства, свобода задоволення потреб та інтересів людини, створення умов для соціальної безпеки; 2) формування і розвиток соціально-ринкової економіки, за якої економічна свобода має спрямовуватися на поглиблення соціальної безпеки людини і суспільства, соціального захисту особистості, її незалежності від держави; 3) формування динамічної системи соціального захисту, яка має включати сукупність соціально-орієнтованих заходів на основі

розширення і поглиблення економічної бази, правового поля, безпеки людини і суспільства, посилення соціально-правової захищеності особи; 4) досягнення соціальної злагоди в процесі суспільного розвитку на основі сталих процесів соціальної структурованості, соціального співробітництва, соціального партнерства як різних класів, груп, прошарків суспільства, так і суб'єктів соціального регулювання ринкового господарства; 5) соціально-правове регулювання ринку праці, здійснення ефективної політики зайнятості; 6) створення умов для заохочення продуктивної діяльності, зростання активності населення, відтворення і реалізації трудового потенціалу на основі формування внутрішніх джерел розвитку мотивації трудової діяльності кожної працездатної людини [8, с. 212].

Одним з найважливіших зовнішньополітичних орієнтирів України є європейська інтеграція. А це вимагає прориву на всіх основних напрямках співробітництва України з Євросоюзом – економічному, зовнішньополітичному, правовому, соціальному. Це означає, що Україна має орієнтуватися на модель соціальної ринкової економіки, яка використовується в провідних європейських країнах і забезпечує високий рівень соціальних стандартів та розвиток гуманітарної сфери, ефективний захист прав трудівників, потужну систему соціального захисту.

Література:

1. Політологічний енциклопедичний словник. За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид. – К., 2004. – 736 с.
2. **Сіленко А.** Соціальна політика та її пріоритети у перехідному суспільстві // Людина і політика. – 2003. – № 1 (25). – С. 118 - 128.
3. **Юрженко Л., Шепіло Ю.** Конструювання моделі соціальної держави // Політичний менеджмент. – 2003. – № 1. – С. 74 - 83.
4. **Кузьменко В. П.** Теорія соціальної політики держави в розробках видатних українських, російських та австрійських вчених // Стратегічна панорама. – 2006. – № 2.
5. **Околітенко Н.** Соціальна держава М. Туган-Барановського // Персонал Плюс. – 2006. – № 50 (201). – 15 - 21 грудня.
6. **Сергієнко О.** Соціальна політика в сучасному світі та в Україні // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 1. – С. 31 - 37.
7. Социальная политика. Уч. пособие под ред. Н. А. Волгина. – М.: Издательство „Экзамен”, 2004. – 736 с.
8. Політологія. Підручник / За ред. Ю. Кулагіна, В. Полуриза. – К.: Альтерпрес, 2002. – 612 с.
9. **Скрипнюк О. В.** Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 600 с.
10. Соціальна безпека: теорія та українська практика. За ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогового. – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.